

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXI/1—5

**БЕОГРАД
1996**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXI (нова серија)

Св. 1-5 (1996)

САДРЖАЈ

In memoriam

Митар Пешикан (1927-1996) (ДРАГО ЂУПИЋ)	1
Библиографија Митра Пешикана (АНДРЕЈ ПЕШИКАН)	8

Граматика и правопис

О неким значењима у заменичким (и прилошким) речима на к- (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	21
Глагол између рјечника и синтаксе (СРЕТО ТАНАСИЋ)	24
Непроменљиви придеви у српском језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	35
Развој правописних схватања код Срба у 19. веку (ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ)	55
Неке правописне дилеме (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	65

Лексикологија и лексика

О <i>бојити/фарбаџи</i> и још понечем (МИЛКА ИВИЋ)	71
О платисемији (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	76
Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом <i>-ија</i> (СТАНА РИСТИЋ)	85
О неким парадигматским лексичким скуповима (РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ)	96
О компаративима придева с префиксима <i>о-</i> и <i>йо-</i> (РАДА СТИЈОВИЋ)	106
Народни називи за кишу са сунцем (БИЉАНА СИКИМИЋ)	110
Окамењена имена. Прилог познавању предсловенских остатака у орони- мији Црне Горе (АЛЕКСАНДАР ЛОМА)	121
Оними са основом <i>сѣрж-</i> (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	133
Етимолошке белешке (<i>бага, баглама, баге, багла</i>) (СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ)	137
Неки примери укрштања романске и оријенталне лексике (ЗОРКА КАШИЋ)	141
Именице на <i>-ура</i> у нашем језику (АСИМ ПЕЦО)	146
Творба придева са префиксом <i>не-</i> (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	163

Стилистика

Из поетског језика М. Црњанског — у светлу Јакобсонових учења (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	171
<i>Стил</i> — појам и дефиниција (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	179

ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ

(Железничка техничка школа, Београд)

ТВОРБА ПРИДЕВА СА ПРЕФИКСОМ НЕ-

У раду се даје подела придева са префиксом *не-* према начину творбе. Наводе се ограничења у комбиновању придева са овим префиксом.

Придеви са префиксом *не-* у лексички фонд савременог српског језика ушли су у различито време и различитим начинима творбе. Са аспекта савремене творбене перцепције све придеве са овим префиксом можемо поделити на две групе:

1) на придеве код којих се префикс *не-* слио са кореном тако да се у њима више не осећа као засебна морфема (*невин*).

2) на придеве код којих се *не-* осећа као морфема, тј. префикс (*не-срећан*, *не-сиој-ив*).

Придеве са префиксом *не-* могуће је поделити и на следеће две групе:

1) на придеве код којих је веза између придева и префикса *не-* директна. Већина придева спада у ову групу (*невидљив*, *несиваран*, *незрео*, *нехомоген*).

2) на придеве код којих је веза између придева и префикса *не-* индиректна, зато што су ови придеви образовани суфиксалним начином од именица које у себи већ садрже овај префикс. Тако је, на пример, придев *немоћан* изведен од именице *немоћ*, а није постао негирањем придева *моћан* коришћењем префикса *не-*. То потврђују значења ових речи наведена у РМС:

нѐмоћ, нѐмоћи ж (инстр. нѐмоћи и нѐмоћу; лок. нѐмоћи и немѐћи) 1. *недостѐйѐак*, *немање* (физичке снаге), *слабост*, *изнемоглост*. — Осетио је најпре немоћ у рукама и ногама, па онда у целом телу. *Вес.* Ми хоћемо праведно осигурање у случају старости, болести и друге немоћи. *Хорв.* 2. *недостѐйѐак снаге*, *моћи да се њосѐигне жељени или њосѐављени циљ*, *немогућност*. — Потреса ме осећање моје немоћи да помогнем човеку. *Лаз. Л. З.а.* *несѐособност*. — Она [нејасна песма] је ... знак песникове немоћи да се изрази. *Анѐй.* 2. Тај споменик је заправо доказ његове ... стваралачке немоћи. *Крл. б.* *недостѐйѐак*, *слабе стѐране* (неке *ѐеорије*, *њосѐѐавке* и сл.). — Особито

се очитује немоћ ламаркизма кад жели објаснити такве чињенице ... *НЕ. 4.* покр. *болесѝ уоѝшѝе; куга.* — Приповиједао ми је како је дошла немоћ и поморила све људе. *Рад. А.* (РМС: III, 712)

немоћан и немоћан, -ћна, -ћно **1.** који је без (физичке) снаге, малаксао, изнемогао. — У овом градском предјелу налази се и више завода за болесне, немоћне и сиромашне. *В 1885.* Он је био малаксао и немоћан, а у души му је било мрачно и пусто. *Дом. 2.* који није у стању да што учини, који је одраз немоћи, који је без снаге, моћи да би могао постојѝи жсељени или постојављени циљ. — Из гласа јој избије потмули, немоћни бијес. *Пав. И* у овој офанзиви непријатељ се показао немоћан. *Дед. В. 3.* необ. мали, сѝћан. — Тврде и суве њиве дале мале и увеле класове, лако и немоћно зрневље. *Ђур. 4.* болесѝан. — Зар не видите да је фра-Брне немоћан? Њему шкоди и најмањи немир. *Маѝ.* (РМС: III, 712)

Присвојни придев *неборчев*, забележен у РСАНУ, постао је од именице *неборац*.

небѝрчев и небѝрчев, -а, -о који ѝриѝада неборцу, који се односи на неборца (Правопис, 458) (РСАНУ: XIV, 688)

Према начину творбе придеве са овим префиксом можемо поделити на две групе:

1) префиксални придеви: *не-велик, не-мали, не-леѝ, не-здрав, не-јак, не-вешѝ, не-драг, не-дуг, не-жив, не-крив, не-чисѝ, не-сѝор, не-ѝун* (РМС), *не-благ, не-брз, не-добар* (РСАНУ);

2) префиксално-суфиксални придеви (*не-корисѝ-ан, не-оѝис-ив, не-ѝревод-ив*).

Највећи број префиксално-суфиксалних придева образован је помоћу суфикса *-ан/-ни*: *неакустѝичан, неаналѝичан, неболесѝан, небрижан, негоросѝасан, неживоѝан, незлобан, незначајан, неверан, незгодан, нејаван, некулѝуран, немаран, немиран, неморалан, немоћан, неѝлодан, нескладан, несланан, несличан, несрећан, нечасѝан*¹.

Међу придевима са овим префиксом налазе се и негирани попридевљени трпни придеви: *неакредѝѝован, неакценѝѝован, неаморѝѝзован, небиран, неवासѝѝан, невенчан, незасејан, неисказан, необрезан, неокресан, неоѝисан, неоѝлакан, неоѝран* (РМС) итд. Многи партиципи, при одређеним условима, губе глаголска обележја и прелазе у класу придева, добијајући при том квалитативно значење².

¹ Овде је наведен само мањи део придева са суфиксом *-ан/-ни*, јер је у РМС и РСАНУ забележено више од 300 придева са овим суфиксом.

² Види Кулагин 1956: 8. Ирена Грицкат указује на случајеве непосредног синтаксичког додира речце *не* и глаголског облика који не представља предикат (Грицкат 1961–1962: 121).

неопран, -а, -о који није оиран, њрљав, нечисти. — Проматрао је ... жуто, необријано, неопрано лице. Кол. фиг. Боже, греха јоште неопраних! *Змај*. (РМС: III, 724)

неоплакн, -а, -о који није оилакан, неожаљен. — Цвили љута рана, бунтовничка, зла, неоплакана. *Мајиш*. (РМС: III, 723)

неокресан, -а, -о који није окресан; фиг. *груб, њроси, неошесан*. — Удари да му одговара сусјед, човјек ниска струка, а простачина неокресана. *Љуб*. (РМС: III, 722)

Код придева партиципног порекла веза са трпним придевом не осећа се у свим случајевима подједнако. Код придева *невасијшан*, на пример, веза са трпним придевом се и не осећа, док је, с друге стране, код придева *неоиран* очигледна. Речи *неоиран, необријан, незасејан* и сл. представљају прелазни тип између партиципа (трпног придева) и придева. Глаголска обележја су код ових речи још увек врло јака.

У већини случајева облици без префикса *не-* нису уврштени у описне речнике. Тако, на пример, РСАНУ и РМС не бележе облике *оиран, окресан, бријан, оилакан, исказан, засејан* и др. Изузетак су речи код којих је процес попридевљавања трпних придева завршен (*васијшан*) и где се веза са глаголом изгубила. Ово показује да присуство префикса *не-* слаби глаголска обележја и олакшава попридевљавање трпних придева. У већим двојезичним речницима српскохрватског и неког страног језика, у којима се наводи и врста речи, негирани облици партиципа пасива најчешће се сврставају у придеве, док уз облике без префикса *не-* обично стоји *pp* или се не наводе као посебне одреднице.

neposijan *adj* unsown (XCEP: 350)

posijan *pp* sown, broadcast, scattered freely (XCEP: 495)

neopisan *adj* undescribed (XCEP: 345)

opisan *pp* described, delineated (...) (XCEP: 413)

nekovan *adj* uncoined; (*željezo*) not wrought (XCEP: 340)

kovan *pp* forged; (*od kovine*) metal, metallic (XCEP: 224)

neuprljan *adj* unsoiled, unstained, unblotted (...) (XCEP: 363)

uprljan *pp* soiled, sullied, tarnished, stained, defiled (XCEP: 763)

Овај наставак налазимо и у придевима *несирејшан, нејасан, нераван*, али придеви *сирејшан, јасан* и *раван* „су постали лексичким речима јер у њима не познајемо више друге речи или корене речи од којих су они постали“³, па зато и не можемо да их убројимо у префиксално-суфиксалне придеве.

³ Уп. Стевановић 1975: 559.

Велики број префиксално-суфиксалних придева са префиксом *не-* изведен је суфиксима *-ив* и *-љив*, који су „по пореклу свакако, а претежно и по значењу (...) један исти наставак“⁴. Ови суфикси се додају на основу глагола и именица, а, доста ретко, и на основу придева⁵: *недоказив, недојустив, незавршив, незастарив, неизведив, неизводив, неодгодив, неодложив, неопозив, неопросив, неосвојив; невидљив, недељив, недостављив, недохваљив, незагубљив, незапаљив, незацељив, неизбирљив, неодољив, неосетљив* (РМС)⁶.

Префиксално-суфиксални придеви са наставком *-ен* нису бројни: *неблаговремен, неборбен, недвојбен, недвосмислен, недостојанствен, недрушћивен* (РСАНУ), *нејединствен, немален, нејисмен, несавремен, неслужбен, несвојствен* итд. Описни речници српскохрватског језика, међутим, бележе велики број негираних придева партиципског порекла: *невиђен, недељен, недобијен, недобојен, недовршен, недонесен, недојечен* (РСАНУ), *незаборављен, незавијен, незадовољен, незадужен, незахваћен, незацељен, незамећен, неизведен* (РМС) итд. Оно што је речено код придева партиципског порекла са наставком *-ан/-ни* важи и овде.

neobrađen *adj* (*tlo*) uncultivated, untilled; (*neoran*) unploughed (...) (XCEP: 334)

obrađen *pp* worked (out), shaped, elaborated; (*kamen, drvo, koža*) dressed (...) (XCEP: 383)

nenaglašen *adj* unstressed, not emphasized (...)

naglašen *pp* stressed, emphasized (...) (XCEP: 305)

nenagrađen *adj* unrewarded, without recompense (...)

nagrađen *pp* rewarded (...) (XCEP: 306)

nenamješten *adj* (*nezaposlen*) unemployed (...) (XCEP: 342–343)

namješten *pp* placed, put up, set (...) (XCEP: 314)

Негирани придеви са суфиксом *-ић* су малобројни: *незаконић, неизразитић, неистинитић, нечеститић, нећемелитић, неречитић, неразборитић, неразложитић* (РМС). Најчешће су изведени од општег именичког дела⁷.

Врло често се граде придеви од именица наставком *-ић*, али „рекло би се, преко придева на *-ов*, мада многе од основних именица никако немају при себи таквих придева. Па и у случајевима где су такви придеви могући (...) *-ов* се никако не осећа као саставни део ни неке посредне основе, већ заједно с крајњим *-ић* чини *наставак*

⁴ Уп. Стевановић 1975: 550.

⁵ Уп. Стевановић 1975: 550.

⁶ И овде, као и код придева са суфиксом *-ан/-ни*, наведен је само мањи део придева забележених у описним речницима српскохрватског језика. У РСАНУ и РМС налази се око 190 придева са овим префиксима.

⁷ Види Стевановић 1975: 569.

-овит⁸. У РСАНУ и РМС забележено је неколико придева са овим суфиксом и префиксом не-: *невидовић*, *негласовић*, *недаровић* (РСАНУ), *несликовић*, *нередовић* (РМС).

Придеви са суфиксом *-ски*, углавном присвојни, али не само они, често се јављају и са префиксом не-: *неакадемски*, *неаксиомајски*, *неакционарски*, *неамајтерски*, *неамерикански*, *неаристиокрајски*, *неархијектијонски*, *неаустријски*, *небалкански*, *небирокрајски*, *неблагодански*, *небрајски*, *невластитоски*, *невођарски*, *негеометријски*, *негермански*, *негосподски*, *неградски*, *недемокрајски*, *недипломајски* (РСАНУ), *недругарски*, *некономски*, *неесетјски*, *неземаљски*, *незаконски*, *нељудски*, *неоргански*, *нејлански*, *нејартијски*, *несјорски* (РМС) итд.

Наставак *-ски* јавља се заједно и са „по неким од правих присвојних наставака *-ин*, *-ј*, *-ов/-ев*, тј. као други део сложеног наставка у служби за означавање врсте не само када је у основи властито, лично име него и иначе“⁹. Негирани придеви са овим сложеним суфиксом су ретки: *небеговски*, *невуковски* (РСАНУ), *несесирински* (РМС).

Десетак придева води порекло од радног глаголског придева: *невидео*, *невикао*, *недозрео*, *недокисао*, *недомро*, *недошроу*, *недорасиао* (РСАНУ), *незарасиао*, *незасјарео* (РМС). И код ових речи, као и код попридевљених трпних придева, присуство негативног префикса не- слаби глаголска обележја.

У РСАНУ су забележена три придева настала попридевљавањем глаголског прилога садашњег: *неважећи*, *невредећи* и *недосиајући*. За придев *недосиајући*, наведено је да је застарео.

Интересантни су придеви *ненаш* и *несвој*, настали попридевљавањем негираних заменица *наш* и *свој*.

не́наш, -а, -е необ. *шућ*, *сјран*. — Тко нас досад запрни, него ненаши и нељуди. *Павл.* По њуху ... разликујем наше од наших људи. *Дав.* (РМС: III, 717)

не́свој, -оја, -оје *који се не осећа као свој*, *шућ*, *сјран*. — Ми смо тим помели већину хрватскога народа, којему највећма слади икавштина, па он нешто несвога назире у тој промјени. *Павл.* Зато ми је живот тако неодређен и несвој. *Сек.* (РМС: III, 759)

Остали суфикси су ретки.

Иако се префикс не- комбинује са већином придева, са неким групама придева се не јавља, или се јавља врло ретко. Важно је напоменути да се могућности комбиновања префикса не- према примерима које налазимо у описним речницима српскохрватског језика (Вуков Рјечник, Броз-Ивековићев речник, РЈАЗУ, РСАНУ, РМС) и пода-

⁸ Уп. Стевановић 1975: 570.

⁹ Уп. Стевановић 1975: 547.

цима из старије лингвистичке литературе не поклапају сасвим са материјалом који сам прикупио од 1984. до 1996. године.

Префикс *не-* се најчешће комбинује са описним придевима који изражавају особину предмета или појава: *иријатан — неиријатан, лей — нелей, срећан — несрећан, иравилан — неиравилан, велики — невелики, њажљив — нењажљив* итд. Ипак, могућности комбиновања овог префикса са свим описним придевима нису једнаке.

Префикс *не-* се врло ретко комбинује са придевима који се не могу узајамно супротстављати због присуства у великом броју у оквиру исте класе речи, који означавају истородна обележја. Типичан пример су придеви за означавање боја¹⁰. У РСАНУ је, међутим, забележен придев *небео*.

- небео, небела, небело** ијек. **небијел, -а, -о** (некњ. ијек. небјел)
1. који није (*чистио*) беле боје. — Његове беле куће под црвеним црепом не може ни небела магла да покрије (Бож. Г. 4, 59).
 2. фиг. *неиошћен, оцрњен*. — Ти се шегачиш с нама Јоване, — озбиљно му рече Зарија Бакић. — Не ... образа ми мога небјелога, никад ни дао Бог! (И. 2, 74). (РСАНУ: XIV, 673–674)

У описним речницима нема других придева који означавају боју са префиксом *не-*, а у новинама и часописима наишао сам још само на придев *неружичаст* (Дуга 299: 4).

Придеви са значењем појачавања или ублажавања степена квалитативног обележја, укључујући и придеве субјективне оцене, обично нису способни, осим ретких изузетака, да образују речи помоћу префикса *не-*: *огроман, иредиван, огаван, бледуњав, округлост, дрвенаст* итд.

Придеви са префиксом *не-* обично се не образују од речи које се због свог значења не могу супротстављати са другим придевима: *средњи, осредњи, айсолујан*.

Придеви који се употребљавају само у саставу устаљених фразеологизама не комбинују се са префиксом *не-*:

трештен и **трештен, -а, -о** у изразу: ~ пијан *иошћуно, сасвим ијјан*. — Били су обојица трештени пијани. *Глиш*. Тај је младић ... трештен пијан. *Сим*. (РМС: VI, 286)

Један број описних придева се у неким својим значењима може комбиновати са префиксом *не-*, а у другим не може. Тако се, на пример, придев *дубок* означавајући нормалан степен, односно у значењу „који има знатно растојање, пружање од површине до дна, од горњег до доњег краја; који има растојање веће од просечног или уобичајеног у својој врсти“¹¹ (*недубока река*) — слаже са префиксом *не-*, али

¹⁰ Види Кулагин 1959: 9.

¹¹ Уп. РСАНУ: IV, 773.

када има значење „који је достигао до највише границе“, „удаљен, давни (о времену)“¹² (*дубока прошлост*) „који је достигао пун развој, поодмакао; касни, позни“¹³ (*дубока старост*, *дубоке године*, *дубока ноћ*, *дубока јесен*), „ненарушен, потпун, чврст; који се у потпуности одржава, спроводи“¹⁴ (*дубок мир*, *дубок мрак*, *дубока црнина*, *дубока жалост*, *дубок хлад*)¹⁵ — комбиновање са овим префиксом није могуће.

Иако код слагања описних придева са префиксом не- постоје бројна ограничења, код односних придева (придеви „временског односа“, „просторног односа“, „других односа“¹⁶) ограничење је „генерално“ и лежи у значењу ових придева. Придеви који означавају обележја заснована само на односу према нечему обично се не супротстављају другим придевима. Претпостављени придеви *неданашњи*, *невечерњи*, *неондашњи*, *нелејошњи*, *нејрошлогодишњи*, *недоњи*, *негорњи*, *нејтамошњи*, *недесни*, *неовдашњи*, *несјочни*, *нежсјини*, *нездравсјивени*¹⁷ нису забележени у описним речницима српскохрватског језика.

Са односним придевима префикс не- се комбинује у случају кад они имају квалитативну нијансу значења или потенцијално квалитативно значење, на пример, *недругарски односи*.

недругарскѝ, -ā, -ō *који се не односи другарски, који није добронамеран, нејријателски*. — Нови начин „другарске“ критике ... има врло недругарску тенденцију. *Пол. 1957.* (РМС: III, 683)

Префикс не- се, без икаквог ограничења, јавља са односним придевима када се творе „терминолошки антоними“ код којих се „не постиже значење супротности већ противстављања или просто искључивања“¹⁸. Иако описни речници српскохрватског језика, ако сам их пажљиво прегледао, не бележе овакве придеве, у стручним текстовима њихова употреба није необична¹⁹.

Градивни придеви с префиксом не- нису забележени у описним речницима, али се и они, као и односни придеви, могу комбиновати с овим префиксом у терминолошким антонимима²⁰.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Сви примери су узети из РСАНУ.

¹⁶ Уп. Станојчић и Поповић 1995: 84.

¹⁷ Сви ови придеви без префикса не- узети су из Станојчић и Поповић 1995: 84.

¹⁸ Уп. Грицкат 1961–1962: 121. Опширније в. у Оташевић 1995–1996: 92–93.

¹⁹ Види Оташевић 1995–1996: 92–93.

²⁰ Види Оташевић 1995–1996: 92–93.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1961–1962 Грицкат, Ирена: О неким проблемима негације у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, XXV, 115–136.
- Кулагин 1956 Кулагин, А. Ф.: *Префиксальное не в именах прилагательных современного русского языка*. АҚД, Москва.
- Оташевић 1995–1996 Оташевић, Ђорђе: Значење придева са префиксом *не-*, *Наш језик*, XXX/1–5, 88–95.
- Станојчић и Поповић 1995 Станојчић Живојин, Поповић Љубомир: *Грамађика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд.
- Стевановић 1975 Стевановић, М.: *Савремени српскохрватски језик (грамађички системи и књижевнојезичка норма)* I. Београд.
- ХСЕР Вујас Желјко: *Hrvatsko ili srpsko-engljeski enciklopedijski rječnik*. Zagreb, 1989.
- РСМ *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6. Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–14. Институт за српскохрватски језик, САНУ, Београд, 1959–1989.

Summary

Đorđe Otašević

ADJECTIVES FORMED WITH THE PREFIX *NE-*

Formationwise adjectives with the prefix *ne-* fall into two groups: prefixed and prefixed-suffixed ones. In most adjectives with this prefix there is a direct connection between the adjective and the prefix. In few instances this connection is indirect — adjectives are formed by the means of suffixation from nouns which already contain this prefix.

The majority of adjectives with the prefix *ne-* have the suffix *-an/-ni* (*nekoristan*). Numerous are also adjectives with suffixes *-iv/-ljiv*, *-ski* and *-en* (*nedokaziv*, *nedemokratski*, *nedruštven*). Other suffixes occur more seldom. Adjectives which originate from adjectivized present participle, scarcely found in hermeneutic dictionaries of the Serbo-Croatian, presently occur more frequently than in the past (*nevladajući*, *neushićujući*, *nesvetleći*).

There are adjectives that are never, or quite rarely, combined with the prefix *ne-*. In that number there are:

a) adjectives with the meaning of intensification or mitigation of the degree of qualificative marcation, including adjectives of subjective evaluation (*ogroman*, *ogavan*, *bledunjav*);

b) adjectives that, due to their meaning, cannot be opposed to other adjectives (*srednji*, *osrednji*, *apsolutan*);

c) adjectives used only when they are included in firm phraseologisms (*trešten pijan*);

d) adjectives that cannot be opposed because of their intensive presence in the same word class (*crn*, *zelen*).